

KOVÁCS SZABOLCS*

„Az RKP az Internacionálé részlege és ugyanazokat a célokat követi”¹

Cristina Diac: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat. [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet]* Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, 368 oldal.

A z államszocializmus romániai története a rendszerváltás óta a romániai történeztársadalom egyik fő kutatási témájává vált. A negyven évig fennálló és – jellegéből adódóan is – erőszakosan megbukó romániai pártállam történetéhez kapcsolódóan számos kül- és belföldi publikáció látott napvilágot.² A témához kapcsolódó szakkönyvek és tanulmányok azonban rendszerint a kommunista diktatúra és a párt tündöklésének, illetve bukásának korszakát dolgozzák fel, a romániai kommunista mozgalom 1945 előtti története kimarad a látókörükből.

Ezért is tekinthető hiánypótlónak Cristina Diac munkája, a *Zorii comunismului*, mely a romániai kommunista mozgalom 1939–1944 közti történetét dolgozza fel. Azt a korszakot, melyben a mozgalom³

* A szerző történészhallgató a BBTE Jelenkortörténet és nemzetközi kapcsolatok szakán. E-mail: kovacsszabolcs92@gmail.com

¹ Idézi Novák Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban, 1944-1948. In: *Pro Minoritate*, 2006, Tél. URL: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2006/ProMino06-2-08-Novak.pdf> (2016.02.14.)

² A témával foglalkozó külföldi történészek közül kiemelendő Dennis Deletant, Vladimir Tismăneanu valamint Robert Levy, míg a romániai történészek közül Gheorghe Onișoru, Marius Oprea, Lavinia Betaea, Stelian Tănase, illetve Novák Csaba Zoltán és Olti Ágoston munkássága.

³ Habár a mozgalom 1945 előtt is pártként definiálta magát, az 1943 előtti csoportosulásra a párt kifejezést használni problémás, amennyiben a Moszkva-

még nem irányítója, hanem jórészt elszenvedője volt a romániai kül- és belpolitikai eseményeknek. Bár a műben kiemelt szerepet tölt be Fóris István, a Romániai Kommunisták Pártja 1940-1944 közötti főtitkáranak személye – sőt, a mű, kronológiai felépítését tekintve is, a mozgalom Fóris főtitkársága alatti történetét öleli fel –, az ismertett kötet korántsem tekinthető biográfiának. A szerző szavaival élve, a könyv „főhőse” maga a mozgalom, Fóris főtitkári tevékenységének viszonylag részletes bemutatása a párton belül lezajlott folyamatok megértéséhez jelent fontos támpontot. A szerző a mozgalmat a korszak kül- és belpolitikai eseményeihez igazítva igyekszik elhelyezni, de részletesen foglalkozik a mozgalom belső fejlődésével, dinamizmusával is. Ugyanakkor a munka – az elérhető források jellegéből adódóan is – elsősorban a bukaresti sejt és a Fóris személye körül koncentrálódó „illegális titkárság” tevékenységére fókuszál, az ország más területein tevékenykedő kommunista sejtek munkássága csak érintőlegesen jelenik meg a műben, amely hiányérzetet kelthet az olvasóban.

Cristina Diac 2010-ben védte meg doktori disszertációját a bukaresti egyetem történelem karán (Universitatea din București, Facultatea de Istorie), jelenleg az Institutul pentru Studiarea Totalitarismului (Totalitarizmuskutató Intézet) munkatársa tudományos kutatóként, illetve a bukaresti egyetem történelemkarán tanársegéd. 2014-ben megjelent munkája doktori disszertációjának bővített kiadása, mely egyben a szerző első önálló kötete is.

A szerző főként elsődleges, levéltári forrásokat használt fel, melyek elemzése – a kommunista párt történetének 1989 előtti misztifikációjából fakadóan – fokozott körültekintést igényelt. Ugyanez vonatkozik a felhasznált másodlagos forrásokra is, melyek korabeli memoárok, hivatalos párttörténeti munkák, illetve 1990 utáni szakönyvek közül kerülnek ki. A levéltári források tekintetében a három fő forráscsoportot az RKP központi bizottsága által kiadott korabeli iratok, az illegális kommunista mozgalomról készült Siguranța-jelentések, illetve az 1950-es évek elején a párton belül lezajlott koncepcióperek iratanyagai képezték (külön kiemelendő a Lucrețiu Pătrășcanu volt igazságügyminiszter ellen lezajlott eljárás anyaga). A forrásokhoz kapcsolódóan helyenként külön kitér az egyes esemé-

központú Komintern romániai sejtjének számított és a direktívákat is a legteljesebb mértékig Moszkvából kapta.

nyekhez kapcsolódó, 1945 utáni ferdítések cáfolatára is. Kiemeli az 1945 előtti mozgalom gyengeségét, bebizonyítva, hogy az 1989 előtti diskurzus állításával szemben nem volt a két világháború közötti romániai belpolitika meghatározó tényezője, valamint megcáfolja a korszak egyes eseményeihez – a vasgárdista lázadás, a jilvai gyilkosságok, Filimon Sârbu „mártíromsága” – kötődő pártállami mítoszokat is.

A kötet egy bevezetőre és hét fejezetre, illetve alfejezetekre oszlik. A bevezetőben Fóris István személyét és 1939 előtti pályafutását ismerhetjük meg. Fóris a Brassó megyei Tatrangon látta meg a napvilágot jó módú szülők gyermekeként. A többnemzetiségű közegben való szocializálódása eredményeként már kiskorától kitűnően beszélt anyanyelvén kívül a románt és a németet, a későbbiekben elsajátította a francia és az orosz nyelvet is.⁴ A fiatal Fóris önkéntesként részt vett az I. világháborúban, majd 1919-ben harcolt a magyar Vörös Hadsereg oldalán is. A Magyar Tanácsköztársaság bukását követően hazatért és Bukarestbe költözött, ahol 1924-ben belépett az RKP-ba. Kommunista aktivistaként a két világháború között kétszer tartóztatták le, 1928-ban a kolozsvári hadbíróság elítélte, de Moszkvába szökött, ahol felvette a kapcsolatot a Komintern több magas rangú aktivistájával, köztük Borisz Stefanovval, aki ekkor az RKP főtitkári tisztségét töltötte be. Stefanov utasítására tért haza, és már az 1930-as évek közepétől a hazai mozgalom egyik kulcsfontosságú személyévé vált. Ehhez kapcsolódóan megemlíthető, hogy a műben a kommunista mozgalom egy soknemzetiségű közegként jelenik meg (a románok mellett magyar, zsidó, bolgár és ukrán tagokkal), a szerző azonban nem értelmezi ezt a jelenséget. Ugyancsak célszerű lett volna annak tisztázása, hogy Fóris – hivatásos „világforradalmárként” – rendelkezett-e magyar nemzettudattal, és ha igen, milyen elemek voltak ebben a hangsúlyosak, valamint ez mennyiben befolyásolta főtitkári tevékenységét.

A mű kronologikus vonalvezetésű, a szerző a fejezeteket az adott korszak romániai belpolitikai életének fontosabb váltásai szerint különíti el. Ennek megfelelően, az első nagyobb egysége a kommu-

⁴ A szerző szerint Fóris többnyelvűsége a későbbiekben fontos szempont volt a párhierarchiában való előrehaladásában. Azt is kiemeli, hogy Fóris lett az első olyan RKP főtitkár (a tisztséget elsőként betöltő Gheorghe Cristescu óta), aki anyanyelvi szinten bírta a román nyelvet.

nista mozgalom II. Károly királydiktatúrája alatt lezajlott történetét tárgyalja, melyet – interpretációja szerint – a jelzett korszakban három tényező befolyásolt: a szovjet külpolitikai direktívák, a Komintern és a forradalmi eszme (az első két tényező kizárta a saját vélemény megfogalmazásának a lehetőségét), illetve az ország belpolitikai élete. A romániai politikai életben marginális szerepet játszó RKP-nak ebben a bonyolult hármasságban kellett aktivitását kifejtenie, illetve a gyorsan változó külpolitikai direktívákhoz elvhűen adaptálódnia. Ezt különösképp megnehezítette a Komintern-vonallal való kapcsolattartás nehézsége. Ennek következtében a helyi kommunista vezetést ekkor a káosz jellemezte, a Szovjetunió állásfoglalásainak nem ismerete pedig több ízben a hivatalos direktívák akaratlan felrúgásához vezetett.

Egy újabb részben a szerző kitér az RKP viszonyulására a Romániát 1940-ben sújtó területvesztésekhez. Besszarábia és Észak-Bukovina anektálása a Szovjetunió által 1940 júniusában eufóriát váltott ki a romániai kommunisták részéről, az annexió jogossága melletti agitálás azonban még inkább szembefordította őket az ország közvéleményével. Észak-Erdély kérdése törést idézett a kommunista mozgalmon belül is.⁵ A bécsi döntés után az észak-erdélyi párttagok – a bukaresti pártvezetés hozzájárulásával – a Kommunisták Magyarországi Pártjában folytatták tevékenységüket, míg ezzel párhuzamosan megkezdődött a besszarábiai származású aktivisták átözönlése a Szovjetunió által anektál területre. Így tehát, a szerző összegzése szerint, Románia területi veszteségei a kommunista mozgalom számára is negatívumokkal jártak. Egyrészt az ország közvéleményével való nyílt szembefordulásuk tovább csökkentette tekintélyüket, míg a területi veszteségek eredményeként a mozgalom aktivistáinak több mint a felét elvesztette, a legkiterjedtebb kommunista hálózattal rendelkező erdélyi és besszarábiai területekkel együtt.

A területvesztések II. Károly király bukásához és a szélsőjobboldali nemzeti-legionárius kormány hatalomra jutásához vezettek. Az RKP – a Komintern direktíváival összhangban – már a kezdetektől az új rezsim ellen foglalt állást. Ugyanakkor, bár a moszkvai utasítá-

⁵ A hivatalos Komintern-direktíva szerint a romániai kommunistáknak a békés területrendezés jogossága mellett kellett volna állást foglalni. Ennek ellenére egy kisebb kommunista frakció – szembefordulva a pártvonallal – kifejezetten a háború szükségessége mellett érvelt.

sok szerint a mozgalomnak a romániai munkásság körében kellett propagandát kifejtenie az erőteljes legionárius befolyással szemben, sőt a történelmi pártok alacsonyabb státusú rétegeinek megnyerésével koalíciót kellett volna létrehoznia a szélsőjobboldali rezsim ellenében, az RKP mindkét esetben kudarcot vallott. A szerző szerint ennek egyik oka az észak-erdélyi, dél-dobrudzsai és besszarábiai pártaktivisták elvesztése, másrészt a Siguranța kiterjedt hajtóvadászatának köszönhetően 1941 januárjára Bukaresten kívül már csak Dél-Erdélyben volt jelentősebb kommunista hálózat.⁶ A fejezetben a szerző kitér az 1989 előtti kommunista történetírásban elterjedt mítoszok lerombolására is, amennyiben – korabeli levéltári forrásokra alapozva – bizonyítja, hogy az RKP nem játszott jelentős szerepet az 1941. januári vasgárdista lázadás idején, és nem „állt a munkásság élén” a legionáriusok elleni harcban, valójában passzív szemlélője volt az eseményeknek.

A következő egység a Ion Antonescu katonai diktatúrája alatti első hónapokat taglalja az RKP szemszögéből. A látványosan romló német-szovjet kapcsolatok következtében az RKP azt a feladatot kapta Moszkvából, hogy propagandamunkát fejtson ki a német csapatok jelenléte és a tengelyhatalmak oldalán való elköteleződése ellen. A nemzetközi helyzet eszkalálódásának következtében azonban a kommunista mozgalom az Antonescu-rendszer számára is kiemelt fenyegetéssé vált. A Siguranța hajtóvadászata az illegális titkárság négy tagjának 1941. áprilisi letartóztatásában csúcspontba vezetett. Ugyanakkor ez az esemény Fóris elszigeteléséhez vezetett. Ekkor az egyedül szabadlábban maradt Fóris elszigeteléséhez vezetett. Ugyanakkor ez az esemény Fóris pozíciójának megingását is eredményezte, amennyiben a mozgalom négy befolyásos tagja a börtönben egy sajátos szubkultúrába került, mely a grivițai sztrájk miatt bezárt Gheorghe Gheorghiu-Dej személye körül csoportosult.⁷ A börtönben létrejött kommunista frakció megjelenése a műben azonban előzmények nélküli, és fontossága ellenére továbbra is háttérben marad (bár ez akár a szűkös forrásokkal is magyarázható), amely a mű hiányosságának is tekinthető.

⁶ Cristina Diaç becslései szerint 1941 januárjában az RKP hozzávetőlegesen 1500 tagot számlált, az ország területén szétszórtan.

⁷ 1946-ban egyikük, a belügyminisztériumi tisztségig jutó Teohari Georgescu szervezi meg Fóris meggyilkolását – Dej utasítására.

Románia csatlakozása a Szovjetunió elleni háborúhoz 1941. június 22-én új realitások elé állította a romániai kommunistákat. A hadműveletek megindulását követően a Moszkvával való kapcsolattartás gyakorlatilag ellehetetlenült, mely a Komintern-direktíváktól függő és amúgy is megcsappant létszámú vezetés munkáját gyakorlatilag lehetetlenné tette. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult Fóris rugalmatlansága, aki jól képzett pártbürokrataként és elméleti emberként képtelen volt az önálló cselekvésre, inkább konspiratív szálására visszavonulva Lenin és Marx munkáinak elemzésével foglalkozott. Inkompetenciája következtében konfliktusba került a még szabaddalbon lévő kommunista párttagok jelentős részével is, akik fokozatosan Dej személye felé orientálódtak.

A szerző ezután a mozgalom háború alatti (in)aktivitását mutatja be 1943 májusáig, a Komintern felszámolásáig. A háború kezdetén a főtitkárság két célkitűzést fogalmazott meg a mozgalom számára: szabotázsakciók végrehajtását és partizáncsoportok szervezését, illetve a polgári pártok bevonásával egy egységfront szervezését a kiugrás elősegítésére. Fóris szervezőképességének hiánya és a mozgalmon belüli frakcionáltság azonban eleve lehetetlenné tette az első célkitűzés megvalósítását, melynek eredményeként az RKP vált Európa „legcsendesebb” kommunista pártjává a háború alatt. A polgári pártokkal való kapcsolatfelvétel esetében azonban előrelépés történt, bár a Nemzeti Parasztpárt és az RKP vezetősége közötti megegyezést beárnyékolta a Szovjetunió által annektált területek jogi státusához való viszonyulás.⁸

A befejező rész a Komintern felszámolásától (1943 májusa) Fóris István pártfogságba helyezéséig (1944 áprilisa) terjedő időszakot tárgyalja. A szerző rámutat arra, hogy a Komintern felszámolását követően helyi szinten is módosult a polgári pártok viszonyulása a mozgalomhoz. Iuliu Maniu azt is lehetségesnek tartotta, hogy az RKP román nemzeti irányvonalat vesz fel, ezzel szemben Fóris továbbra is a vélt moszkvai érdekeknek megfelelően alakította a párt politikáját. 1943 nyarától mélyreható változásokra került sor a mozgalmon belül, amennyiben a Karánsebesről frissen szabadult Emil

⁸ Bár Besszarábia és Észak-Bukovina esetében nem voltak hajlandók kompromisszumra, a történelmi pártok irányába tett gesztusként értékelhető, hogy 1943-ban megjelenik a kommunista propagandában Észak-Erdély visszahódításának jogossága.

Bodnăraş, Dej bizalmi embere megkezdte a mozgalom átszervezését Fóris háta mögött. A kötet Fóris háziórizetbe helyezésének és a „börtönfrakció” által képviselt irányvonal hatalomra jutásának ismertetésével zárul.

Cristina Diaç átfogó monográfia megírására vállalkozott, amely azonban a téma komplexitásából kifolyólag kisebb hiányosságokkal is rendelkezik: mint fentebb felvázoltuk, a munka túlságosan Bukarest-centrikus és a Gheorghiu-Dej személye körül szerveződő „börtönfrakció” csak érintőlegesen jelenik meg a műben. Szintén hiányolható az RKP és a Román Szociáldemokrata Párt közti tárgyalások, interakciók bemutatása.⁹ Emellett hiányolható a korabeli kommunista mozgalom magyar vonatkozásainak feltárása. A műben például említésre sem kerül a MADOSZ léte, sem a szervezet és a magyar nemzetiségű RKP-főtitkár közötti viszony kérdésköre. A mű ugyanakkor kiemelt fontosságú az 1989 előtti hivatalos diskurzus módszeres felülvizsgálatában, amennyiben a szerző munkájából egy gyenge és a belső fracionáltságából kifolyólag is a belpolitikai eseményekre érdemleges hatást nem gyakorló mozgalom képe bontakozik ki, melynek tevékenységét az állandó kudarcok kísérték. Ugyanakkor a szerző összegzése szerint a Fóris főtitkarsága alatt alkalmazott passzivitás politikája végeredményben hasznosnak bizonyult: a mozgalom és a hatóságok között egy indirekt „harmónia” jött létre, melynek köszönhetően a mozgalom fennmaradhatott a háború utáni időszakra, és arra alapozva a szovjet megszállók 1944 ősztől megkezdhatték egy életképes kommunista párt kiépítését.

A *Zorii comunismului* fontos és hiánypótló munka, mely a romániai kommunista mozgalom egy kevésbé ismert fejezetét összegzi. A könyv további kutatásokat is ösztönözhet, ugyanakkor – tematikájából kifolyólag – szervesen beilleszthető a romániai kommunizmus történetével foglalkozó művek kánonjába.

⁹ A Fóris István és Constantin Titel-Petrescu közötti tárgyalások – egy háborúellenes egységfront létrehozásához – csak érintésszerűen jelennek meg a munkában, a szerző sokkal inkább a Nemzeti Parasztpárttal folytatott tárgyalásokra fókuszál.